

PAMALDUS PILIETIS LDK BAROKO LAIDOTUVIŲ PAMOKSLUOSE

Viktorija Vaitkevičiūtė

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Retų knygų ir rankraščių skyriaus darbuotoja

Baroko epochoje kinta pasaulio, asmens samprata. Šią kaitą lėmė Renesanso epochoje vykę intensyvūs astronominiai ir geografiniai tyrinėjimai, įvairūs moksliniai išradimai (pvz., buvo išrastas mikroskopas, teleskopas). Jie praplėtė pasaulio vaizdą, atvėrė kosmosą, kartu atskleidė žmogaus mažumą, menkumą, jo prigimties sudėtingumą. Lenkų literatūrologės Jadwigos Sokołowskos teigimu, XVII amžiuje ypač svarbi tampa begalybės problema – iš religijos, mokslo, literatūros ir meno laukta atsakymų į klausimus, kas yra žmogus ir koks jo buvimo tikslas begalinėje visatoje¹. Asmens laikysenai įtakos turėjo ir katalikiškoji reforma, pradėta XVI a. viduryje Tridento bažnytinio susirinkimu (1545–1563). Per jį Pelagijaus doktrinos, teigiančios, kad žmogus pats, be Dievo malonės, gali pasiekti išganymą dorovingumu, pasmerkimas² laikytinas viena priežasčių, dėl

kurių ilgainiui pakito asmens pasaulėvoka – savimi pasitikinčio žmogaus būseną užleido vietą neramiam, neužtikrintam savimi asmeniui, meldžiančiam Dievą malonės, išreiškiančiam bendrą Baroko epochos žmogaus paveikslą³.

Straipsnyje Baroko asmens tapatybė mėginama atskleisti remiantis viena gausiausių XVII a. literatūros rūšių – laidotuvių pamokslais, nes šio žanro tekstuose geriausiai išryškėja Baroko epochos pasaulėjauta, mentalitetas, vertybinės dominantės, o mirties akivaizdoje svarstomos egzistencinės temos siejamos ne tik su religine, bet ir politine, istorine problemika⁴. Straipsnyje pasitelkiami žinomesni Baroko epochos katalikų pamokslininkai, rašę daugiausia lenkų kalba: Jokūbas Olševskis (*Jakub Olzewski*, 1585–1634), Motiejus Kazimieras Sarbievijus (*Matthias Casimirus Sarbievius*, *Sarbieviuski*, 1595–1640), Žygimantas Liauksminas (1596/1597–1670), Mykolas Ginkevičius (*Mi-*

¹ Jadwiga Sokołowska, *Spory o Barok w poszukiwaniu modelu epoki*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1971, 10, 105–106.

² Pelagijaus doktrina buvo pasmerkta penktoje Tridento bažnytinio susirinkimo sesijoje (1546); žr. *Dokumenty Soborów Powszechnych: tekst łaciński i polski IV (1511–1870): Lateran V, Trydent, Watykan I*, uklad i opracowanie ks. Arkadiusz Baron, ks. Henryk Pietras SJ, Kraków: Wydawnictwo WAM, 2005, 234, 236 (penktos sesijos 6 ir 12 komentarai).

³ Žr. Liudas Jovaiša, „Tridento susirinkimas ir Lietuva“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis XVI*, Vilnius: Katalikų akademija, 2000, 40–41.

⁴ Plačiau apie laidotuvių pamokslų žanrą žr. autorės straipsnį „Baroko žmogaus paveikslas laidotuvių pamoksluose: tarp tikrovės ir idealybės“, *Istorijos rašymo horizontai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004 (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 18), 188–210.

chał Ginkiewicz, 1594–1663), Augustinas Vitunskis (*Augustyn Wituński*, m. 1654), Stanislovas Tupikas (*Stanisław Tupik*, 1613–1682), Eleuterijus Zielejevičius (*Elewthery Zieleiewicz*, XVII a.), Andrius Gronckis (*Andrzej Grącki*, XVII a.), Petras Skarga (*Piotr Skarga*, 1563–1612) ir kt. Į skirtingų autorių pamokslus žvelgiama kaip į vientisą kultūrinį tekstą, ir dėmesys telkiamas ne į atskiro teksto analizę, bet į „bendrašias vietas“ (*loci communes*), atskleidžiančias kolektyvinę tapatybę.

Paprastai laidotuvių pamokslai buvo sakomi mirus garsiems, įžymiems žmonėms: aukštiesiems dvasininkams, politikos veikėjams, jų žmonoms, seserims ar dukroms. Taigi jų adresatas yra elitas, ir tai liudija įmantrių pavyzdžių gausa, įvairių temų pateikimas, ypatinga pamokslų raiška, taip pat vadinamoji makaroninė kalba. Todėl straipsnyje analizuojama kilmingojo, išsilavinusio luomo tapatybė, kurią išreiškia laidotuvių pamoksluose svarstomas savaimė vertingos kilmės topas, gero piliečio (*bonus cives*) paveikslas ir *miles Christianus* (Kristaus kario) vaizdinys. Paprastai laidotuvių pamoksluose piliečiais vadinami tik kilmingieji vyrai. Istorikės Jolitos Sarcevičienės, analizavusios moters temą proginėje literatūroje, pastebėjimu, nė vienas šio žanro tekstų autorius neakcentavo moteriai-pilietei būdingų bruožų⁵.

Savotiškus paaiškinimus, argumentus, kodėl daugiau kalba apie turtinguosius negu varginguosius, pateikia ir patys laidotuvių pamokslininkai. Skarga taip teigia:

Juk labiau jaudina karalius, pametęs savo pasaulietinę karalystę dėl Kristaus sekimo, dėl sėkmingesnio savo išganymo, negu vargdieniai, besiglaudžiantys prie Kristaus. [...] Juk daugiau

⁵ Jolita Sarcevičienė, *Lietuvos didikės proginėje literatūroje: portretai ir įvaizdžiai*, Vilnius: Versus aureus, 2005, 81.

pasimokome iš imperatorių, karalaičių, kunigaikščių ir kitų didžiųjų bei kilniausių pasaulio viešpačių, kurie dėl savo išganymo paniekinę save bei tai, ką turi, ir Kristų sekdami, nori tobulai įgyvendinti dorybes ir gyvenimą to, kuris būdamas turtingas, dėl mūsų tapo vargdieniu ir, būdamas Dievas, dėl mūsų tapo žmogumi, o dėl savo Tėvo valios ir meilės žmonėms – nieku.⁶

Bernardinas Gronckis, nors taip ryškiai neakcentuoja luomų skirtumų, iš esmės pritaria šiai hierarchijai. Kilminguosius prilygindamas kalnams, o varginguosius – lygumoms, jis teigia, kad „mažas skirtumas yra tarp aukšto luomo ir prasto luomo žmogaus, nes iš abiejų bus mėšlas ir kirmėlės, smarvė ir bjaurastis. Galima pridėti, jog kaip lygumos ant savo pečių ir rankų laiko kalnus, taip turtingųjų šeimų nebūtų be vargšų valstiečių ir pavaldinių“⁷. Pamokslininkas visuotinę žmonių lygybę pabrėžia mirties akivaizdoje, tačiau visuomeniniame gyvenime jis skiria aukštesniųjų luomų prerogatyvas ir savybes: pirmoji – kad „saulė tekėdama ir nusileisdama pirmiausia ir ilgiausiai šviečia kalnui, taip ir šio pasaulio laimė, ištekliai ir kitos gausybės visada pirmiau nunešamos žymiųjų namams ir luomams, ir nors vargšų namuose bus badas, nepriteklius ir skurdas, Viešpačiui apie tai nieko arba tik mažai žinoma“. Antroji ypatybė – kad „kalnas turi būti apsaugos vieta, ant jo

⁶ Petras Skarga, „Šv. Kazimiero, Lenkijos karalaičio, gyvenimas, iš Lenkijos metraščių išrašytas. Gyveno jis apie 1484 Viešpaties metus“ [iš lenkų k. vertė Petras Kimbrys], *Ankstyvieji šv. Kazimiero „gyvenimai“*, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mintautas Čiurinskas, Vilnius: Aidai, 2004, 175.

⁷ Andrzej Grącki, *Kazanie na pogrzebie sławney pamięci młodzięciaßka Je^o Mści Pana Hieronyma Krzystupa Chodkiewicza hrabie ze Szklowa, Myßy, na Bychowie 2c. 2c. miane / przez X. Andrzeia Grąckiego, zakonu Franciszka S. Oycow Bernardynow, kaznodzieie Wilenskigo, w kościele tegosz zakonu w Kretindze 18. Marca roku 1614, w Wilnie: w drukarni Leona Mamonicza, [1614], lap. B⁴ verso.*

statomos aukštos pilys, bokštai, taip ir kilni šeima bei namai dėl to yra kilnūs ir žymūs, nes yra Respublikos, Tėvynės, laisvės ir Švenčiausių Altorių apsauga⁸. Bernardinas Zielejevičius laidotuvių pamokslu, skirtame rotmistrui Kristupui Odachovskiui, kilminguosius taip pat iškelia kaip tvirtą šalies apsaugą, juos vadindamas narsiais, kilniais kareiviais⁹.

Savaime vertinga kilmė

Laidotuvių pamoksluose herojaus tapatybė pradedama nuo kilmės (plg., tautos pradžia nesuvoktina be kilmės mito; lietuvių tautos savarankiškumui pagrįsti buvo pasitelktas romėniškos kilmės mitas¹⁰). Nuo Antikos laikų žinomas savaime vertingos kilmės topas laidotuvių pamoksluose atitinka pirmąją velionio gyrimo schemos dalį (kilmė, gyvenimas, mirtis) ir dažnai atstoja visą jo pagyrimą¹¹. Šio žanro tekstuose kuriamas asmens kilmės mitas, įteisinantis kilmingumą. Nors juose akcentuojama bendra žmonijos kilmė iš Adomo, žyminti prigimtinių nuodėmingumą: „visi kilo iš vienintelio protėvio vargšo skurdžiaus Adomo, kuriam vietoj

⁸ *Ibid.*, lap. B⁴ verso ir C recto.

⁹ Žr. Elewthery Zieleiewicz, *Wojna z słońcem świętej pamięci Jego Mości Pana Krzysztofa Odachowskiego, ciwuna Berzynianskiego, rothmistrza I.K.M. od synow matki swej zabitego / na kazaniu pogrzebowym w kościele Oycow Bernardynow Citowianskim roku Panskiego 1663 dnia 13. Febr. przez O. Elewtherego Zieleiewicza, ord. Min. obser. kaznodzieie generalnego, kustoża Nieświeskiego produkowana*, [Wilno?, 1663].

¹⁰ XVI a. pradžioje pakitusį mąstymą liudija į vidurinių metraščių sąvadą įtraukta romėniškosios kilmės legenda, kurios nebuvo pirmame trumpajame metraščių sąvade. Ji tapo svarbi siekiant apibrėžti lietuvių politinės tautos tapatybę. Žr. Artūras Vasiliauskas, „Antika ir sarmatizmas“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, 2001, 14.

¹¹ Rasa Jurgelėnaitė, *Lotyniškoji laidotuvių poezija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, 73.

skeptro duotas kastuvas ir kaupertukas¹², ji nublinksta prieš kilmingumo idėją, nuo Antikos laikų siejamą su herojaus idealu¹³.

Laidotuvių pamokslininkai, siekdami išskirti bajorų kilmingumą, pasitelkia šviesumą, žibėjimą išreiškiančius epitetus ir vaizdinius. Daugelyje pamokslų pasikartojantys dangaus kūnų (saulės, mėnulio, žvaigždžių) vaizdiniai tampa bendrosiomis vietomis: „Kiekvienas lenkų bajoras yra kilęs iš saulės“¹⁴. Zielejevičius pateikia savitą paaiškinimą, kodėl saulė yra tokia svarbi. Paklauses „kas per paslaptis, kad bajorų luomas yra gimęs žvaigždėms, o valstiečių luomas – žemei?“, pamokslininkas siūlo pažvelgti į bajorų herbą, žyminčius aukštą protėvių dorybes ir kilnią veiklą, taip pat didžius titulus, įgytus kariaujant su saule, karą su saule suprantant kaip savo protėvių dorybių sekimą: „Bajoro sūnus yra saulės sūnus ir palikuonis, *filius solis*, jis yra šviesos sūnus, *filius lucis*, yra gėlė, pavadinta *heliotropium*, saulėgraža, visą dieną besisukančia pagal bėgančią saulę“¹⁵.

Kilmės topas neatsiejamas nuo genealogijų aprašymų – vienos svarbiausių laidotuvių pamokslų dalių. Pamoksluose, skirtuose garsioms šeimoms, pvz., Sapiegoms, Radviloms, Potockiams, Chodkevičiams, randami aprašymai, apimantys ne vieną ir ne du puslapius, neretai stabtelint prie vieno ar kito giminės atstovo, jo darbų, įgytų titulų, karinių laimėjimų. Sarbievijus plačiai išdėsto Sapiegu giminės genealogiją, lygina ją su išsikerojusiu ir subrandinusi vaisius me-

¹² Andrzej Grački, *op. cit.*, lap. C recto.

¹³ Žr. Rasa Jurgelėnaitė, *op. cit.*, 73.

¹⁴ Andrzej Hączel Mokrski, *Pogonia żalobna Jasnje Oswieconego y Jaśnie Wielmożniego Pana Symeona Samuela Lubartowicza Sanguszka, xćia z Kowla, woiewody Witepskiego, starosty Suraskiego &c. &c. u grobu zastanowiona / przez X. Andrzeia Hączla Mokrskiego, theologa Societatis Iesu roku 1639 dnia 22. Lutego, w Wilnie: w drukarni Societatis Iesu, 1639, lap. A⁴ verso.*

¹⁵ Elewthery Zieleiewicz, *op. cit.*, lap. B³ recto-verso.

džiu¹⁶. Gronckis aukština Chodkevičių giminę, lygindamas ją su aukštais kedrais, Šv. Rašto vaizdiniu, dėl savo dydžio tapusiu didingumo, prakilnumo simboliu, ir pabrėžia, kad tarp jų dar niekada nebuvo išaugęs joks dagys ar nenaudinga žolė¹⁷. LDK perėmė Europos emblematikos tradiciją – kilmę perteikti medžio ar kokio nors didesnio augalo simboliais, „kurio simbolinė prasmė paprastai siejama su gimimo vieta, t. y. su žeme, kur jis „išdygo“, „išaugo“ ir „sužydėjo“¹⁸. Gausūs, užimantys daugiau negu tris ketvirčius teksto, protėvių darbų aprašymai buvo, lenkų literatūrologo Mareko Skwaros teigimu, „vienas svarbiausių gyrimo argumentų ne tiek mirusiajam, kiek gyviesiems“¹⁹. Juos pamokslininkai, pasitelkdami senuosius autorius, dažniausiai baigdavo „bendraja vieta“ – kilmingumas yra paveldimas. Genealogijų, herbų aprašymais įteisintas, įrodytas kilmingumas suteikia Baroko žmogui socialines garantijas, priklausymą bajorų luomui, tampa savotiška asmens vizitine kortele.

Pamokslininkai kaip kilmės topą liudijo ne tik iš protėvių velionio paveldėtą šlovę, garbę, titulų ar net turtus, bet ir dorybes. Zielejevičius, aukštindamas Odachovskio šeimą, nepa-

miršta pridurti, kad svarbu ne tiek gimti iš kilnių protėvių, kiek sekti jų dorybėmis ir šlove²⁰. Jėzuito Ginkevičiaus teigimu, kilmingasis turi net jausti pareigą būti dorybingas, nes tokie buvo jo protėviai, ir jis negali būti kitoks: „Tiesa yra, ką parašė šv. daktaras Stridonietis²¹: *religio nostra nobilem de moribus pronunciat, summa nobilitas est esse clarum virtutibus* (mūsų religija kilminguoju skelbia remdamasi papročiais, didžiausias kilmingumas yra būti spindinčiam dorybėmis), mūsų krikščioniška religija pagal papročius vertina bajorą, o tas kilniausias (‘bajoriškiausias’), kuris dorybe stipriausias“²². Dorybingumą akcentuoja ir kitas jėzuitas Olševskis. Pavadinamas pamokslo dalis namo kambarių pavadinimais – kilmė kaip prieškambaris (prie-menė), santuokinis gyvenimas kaip valgomasis, o mirtis – kapas, pamokslininkas teigia, kad pirmasis mūsų pasaulio kambarys yra prieškambaris, nes tik gimę įeiname į pasaulio prieškambarį. Kas randa jį tuščią, o kas papuoštą savo protėvių paveikslais ir herbais: „Būti be titulo yra nedidelis nuostolis, ir tai bus atlyginta. Tas gali savo prieškambarį papuošti ne sėkmės herbais, bet dorybėmis“. Kartu pamokslininkas pabrėžia, kad kas neturi *titulum atrii* (prieškambario titulo), nuseka paskui negarbingus dalykus²³.

¹⁶ Maciej Kazimierz Sarbiewski, *Laska marszałkowska na pogrzebie Jaśnie Wielmożnego Pana Iego Mći P. Iana Stanisława Sapiehi marszałka wielkiego W.X.L., Stonimskiego, Błudzińskiego, Markowskiego, &c. &c. starosty* / w Wilnie w kościele S. Michała panien zakonnych S. Klary fundowanem y nadanem, od Leona Sapiehi woiewody Wileńskiego, hetmana wielkiego Wielk. X. Litewskiego wystawiona przez x. Macieia Kazimierza Sarbiewskiego Societatis Iesu..., Vilnae: Typis Academiae Societatis Iesu [1635], lap. C³ verso.

¹⁷ Andrzej Grącki, *Kazanie na pogrzebie ... Hieronyma Krzystupa Chodkiewicza...*, lap. D³ recto ir verso–D⁴ recto.

¹⁸ Jolita Liškevičienė, *Mundus emblematum: XVII a.: Vilniaus spaudinių iliustracijos*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005, 195–196.

¹⁹ Marek Skwara, *O dowodzeniu retorycznym w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1999, 423.

²⁰ Elewthery Zieleiewicz, *op. cit.*, lap. B⁴ recto.

²¹ Stridonietis, t. y. gimęs Stridone, – šv. Jeronimas.

²² Michał Ginkiewicz, *Itinerarium abo pielgrzymowanie losu szczęśliwego na pogrzebie sławney pamięci Iego Mości Pana Iana Koscialkowskiego, podseka ziemskiego Brasławskiego* / przez X. Michała Ginkiewicza Societatis Iesu spisane y wystawione, [Wilno]: w drukarni Akademiej S.I. Wilenskiej, 1686, lap. D⁴ recto.

²³ Jakób Olšewski, „Tytuł po tytułach należony po zgubionych Jaśnie Wielmożney Paniey Jey M.P. Bryżel-le Wodynskiey Sapieżyney, marbalkowey wielkiej W.X.L. Stonimskiey, Błudnieńskiey 2c. 2c. starościny pokazany w Wilnie w kościele Kathedralnym S. Stanisława dnia 26. Kwietnia roku Pańskiego 1633“, Idem, *Kazania albo tytuły* / przez wielebnego xiędza Jakuba Olšewskiego, Soc. Iesu S. Theolog. doktora, kaznodzieję Farskiego Wileńskiego różnych lat różnym osobom wystawione znowu teraz w drukarni Wileńskiej Soc. Iesu ponownie, [Wilno: Druk Akad. Soc. Iesu], 1645, 501–503.

Panašia struktūra remiasi ir jėzuitas Andrius Hončelis Mokrskis (*Andrzej Hączel Mokrski*, XVII a.), savo pamoksle pasirinkdamas bokšto metaforą: kiekvieno pareiga yra po savęs palikti tris bokštus – šlovės, gynybos ir ramaus atsiskyrimo²⁴. Trys bokštai atitinka kilmės, gyvenimo ir mirties dalis. Pamokslininkas, pasiremdamas perikope iš Kronikų knygos (2 Kr 26,9), įdomiai aiškina žmogaus kilmę, teigdamas, kad namai ir šeimos prasideda iš mažo kampelio (Kronikų knygoje minimi Kampo vartai, prie kurių Uzijas pastatė Jeruzalėje bokštus): kaip ginamosios pilys statomos iš mažų plytų, o šios padaromos iš molio, taip ir bajorai kadais priklausė nekilmingoms šeimoms: „Kiekviena ir kilniausia šeima prasideda vienodai, iš mažutėlio kampelio, ir pro žemas duris išėjusi pirmiausia žydi dorybe, paskui palikuonims augina šlovę, savo namą išplėsdama ir iš žemų pastatų pastatydama aukštus rūmus“²⁵.

Požiūris į dorybingumą, dorybes, literatūros istorikės Dobrosławos Platt teigimu, skyrėsi XVI ir XVII amžiais: „Skarga, Birkowskis, Powodowskis nepripažino mirusiojo dorybių aprašymo pagal jo giminės narių nuopelnus. XVII a. pradžioje dorybių paveldėjimo koncepcija vėl tampa populiari“²⁶. Pavyzdžiui, laidotuvių pamoksle, skirtame Lenkijos karalienei Onai Jogailaitei (*Anna Jagiellonka*, 1523–1596),

²⁴ Andrzej Hączel Mokrski, *Trzy wieże na gruncie Jaśnie Wielmożney Familiei Ich Mościow panow Grudzynskich od Wielmożnego Iego Mości pana Stephana Grudzynskiego woiewodźica Rawskiego, Uyskiego, Pileckiego... wystawione / a przy pogrzebie żalonym od X. Andrzeia Hączla Mokrskiego, Societatis Iesu theologa pochwalone w Lowiczu w kościele Oycow Bednardynow dnia 27. Sierpnia roku 1640*, [Wilno: druk Akad. Soc. Iesu, 1641?], lap. B² recto.

²⁵ *Ibid.*, lap. B⁴ recto.

²⁶ Dobrosława Platt, *Kazania pogrzebowe z przełomu XVI i XVII wieku: z dziejów prozy staropolskiej*, Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo, 1992, 148.

Skarga atsiriboja nuo velionės kilmės ir dėmesį skiria tik asmeninėms dorybėms: „Dera pamaldų žmogų po mirties girti ir jo dorybių pavyzdį žmonėms iškelti“²⁷. XVII a. viduryje ir antrojoje jo pusėje pastebimas poslinkis nuo paveldėjimo koncepcijos prie ankstesnės. Bažnytinės teisės profesorius Aronas Aleksandras Olizarovijus (1610–1659) savo veikalė „Apie politinę žmonių sąjungą“ (*De politica hominum societate*, Gdanskas, 1651; kilmingumo tema atskirai svarstoma antrojoje veikalo knygoje) teigia, kad „išties kilmingu reikia laikyti tą, kurio dori darbai pastebimi; o tie, kurie vadina kitaip, neatima kilmingumo iš to, kurio nevadina kilmingu, bet patys save pasmerkia neišmanymui ir kvailumui“²⁸. Ši koncepcija fiksuojama Liauksmينو laidotuvių pamoksle (1654), skirtame Kauno stalininkui Stanislovui Dzievaltovskiui: „kilmingumas yra brangenybė tik tokiam padoriam ir išvaizdingam [asmeniui], kurį kartu puošia gražūs papročiai ir jo dorybės. *Quando altera nobilitas alteri copulatur, quasi gemma carbunculi in orname[n]to sociatur auro* (kai vienas kilmingumas susijungia su kitu, tai tarsi deimantas papuošale susijungtų su auksu), sako šv. Grigalius“²⁹. Jis jau nekalba apie dorybių

²⁷ Piotr Skarga, „Kazanie na pogrzebie Krolowey Polskiej Anny, ostatnego potomka domu Iagielowego: [12. dnia Listopada w Krakowie roku 1596., zebla z tego swiata 9. dnia Wrzesnia tygoz roku]“, Idem, *Kazania przygodne z inemi drobniejszemi pracami, o roznych rzeczach wszelakim stanom nalezacych x. Piotra Skargi, Societatis Iesu*, teraz znowu przeyrzane y w iedne księgi dla snadnieyßego używania zebrane, w Krakowie: w drukarni Andrzeia Piotrkowczyka, 1610, 252.

²⁸ Aronas Aleksandras Olizarovijus, *De politica hominum societate = Apie politinę žmonių sąjungą*, lotynišką tekstą parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Jolita Sarcevičienė, Vilnius: Aidai, 2003, 394–395.

²⁹ Žygimantas Liaukšminas, *Głos trąb oyczystych, jego mości pana p. Stanisława Gintołowicza Dziewałtowskiego, stolnika Kowienskiego przy pogrzebie w kościele s. Iana w Wilnie kazaniem wytłumaczone... / przez x. Zygmunta Lauxmina, Societ. Iesu S.T.D. kaznodzieję Farskiego roku 1653*, w Wilnie: w drukarni Akademii Societatis Iesu, [1654], lap. B verso–B² recto.

paveldėjimą iš kilmingų protėvių ir teigia, kad reikia dėkoti Dievui gimus garsioje giminėje, nes galima pasimokyti iš tos giminės atstovų, jais sekti: „Kai žmogus gimsta, nieko neturi: ir nors nuo amžių Dievo sprendimu yra paskirtas pasauliui, neįgauna teisės gimti kilmingas arba nekilingas“³⁰. Pamokslininkas, siekdamas įtikinamiau argumentuoti, nevengia cituoti ir pasaulietinių rašytojų – pvz., pasitelkia graikų poetą Epicharmą: „*Suffocor cum nobilitatem, qui nihil est & malus / Nominat, qui & moribus ignobilis est* (man užima kvapą, kai tas, kuris yra niekas ir blogas, kuris yra papročiais nekilingas, skelbia kilmingumą)“³¹. Liaukšminui pritaria ir pamokslininkas Tupikas, sakęs pamokslą mirus Pauliui ir Kazimierui Sapiegoms (1667). Jis, kaip ir kiti pamokslininkai, giria, išaukština mirusiųjų kilmę, apibūdina jų protėvius, įgytą garbę, skeptrus, padarytus darbus ir pan., tačiau griežtai nepitaria gyrimuisi savo kilminga prigimtimi ir akcentuoja, kad mirusiojo ausys tokiems dalykams yra užvertos – jis negirdi visų šių pagyrų, tad šlovingos kilmės aptarimas tarsi praranda savo svarbą³².

Kaip kilmės topas tapatybė Baroko žmogui tarsi įduodama, nustatoma – jis tampa visaverčiu to meto bendruomenės nariu. Kartu su kilmingumu paveldimos garsių protėvių nustatytos elgesio normos, atitinkamos kilnios dorybės, kurių privalu laikytis, jomis sekti.

³⁰ *Ibid.*, lap. B verso.

³¹ *Ibid.*, lap. B verso.

³² Stanisław Tupik, *Smierc panska Jaśnie Wielmożnych Panów Ie° M. Pana Pawła Iana Sapiehi, woiewody Wilenskiego, hetmana wielkiego W.X.L. ... y Ie° M.P. Kazimierza Leona Sapiehi, podkaczerzego W.X.L. Orżańskiego, Wolpieńskiego...* / na pogrzebie w kościele Kartuzyey Brzeskiey S. Krzyża od sławney pamięci I.M.P. podkaczerzego fundowaney y nadaney / kazaniem pokazana przez X. Stanisława Tupika, Soc. Iesu S. Theologiey doktora dnia 8. Iunij 1666, w Wilnie: z drukarni Akad. Societatis Iesu, 1667, lap. B⁴ recto–C recto.

Pilietiškas

Baroko literatūroje, nors ne taip raiškiai, tęsiama pilietinė problemika, intensyviai gvildenta XVI amžiuje (Mykolo Lietuvio, Augustino Rotundo, Andriaus Volano ir kt. veikalai, kuriuose svarstomi valstybės tvarkos ir gerovės, pilietinės laisvės, tėvynės meilės klausimai). Be krikščionybės skleidimo, patriotinis rūpestis savo valstybe ir jos žmonių švietimu buvo vienas svarbiausių Vilniaus akademijos kūrimo argumentų³³. XVII a. pilietiško samprata siejasi su jėzuitų filosofija, lenkų tyrinėtojo Romano Darrowskio teigimu, dar vadinama pilietine, tai yra visuomenine, politine, filosofija, reiškia teologiniuose, teisės ir kt. raštuose, taip pat pamoksluose. Ši jėzuitiškoji filosofija tinkamiausia valdymo forma laikė monarchiją; iškėlė įstatymų reikšmę – jais turėjo būti stiprinama valdovo valdžia ir visa jos sistema; valdovui priskyre šiuos privalomus bruožus: išmintingumą, teisingumą ir katalikų tikėjimą, taip pat mokslo ir mokyklų rėmimą, sumanumą ginant kraštą nuo priešų ir kariaujant su jais, o teismuose nepriekaištingą teisingumą (šie bruožai laikytini savotiškais topais, nes akcentuojami ir laidotuvių pamoksluose aptariant kilminguosius). Taip pat buvo svarstomos miestiečių ir valstiečių luomo problemos, nes neišspręstas valstiečių klausimas ir apribotos miestiečių teisės buvo laikomos visos sistemos negalių priežastimi³⁴ (pvz.,

³³ Darius Kuolys, „Motiejus Kazimieras Sarbievijus politiniame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teatre“, *Motiejus Kazimieras Sarbievijus Lietuvos, Lenkijos, Europos kultūroje: tarptautinės mokslinės jubiliejinės konferencijos, skirtos poeto 400-ųjų gimimo metinių jubilėjui, medžiaga*, Vilnius, 1995 10 19–21, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, 311.

³⁴ Žr. Roman Darowski, „Zarys filozofii jezuitów w Polsce od XVI do XIX wieku“, *Wkład jezuitów do nauki i kultury w Rzeczypospolitej obojga narodów i pod zaborami*, pod red. naukową Ireny Stasiewicz-Jasiukowej, Kraków–Warszawa: Wydawnictwo WAM, 2004, 141–142.

Skarga aštuntame seimo pamoksle pavaldinių, vargšų engimą laiko viena Respublikos nuodėmių).

Laidotuvių pamoksluose, skirtuose žymiesiems karvedžiams, pilietiškumo tema plėtojama siejant su riteryste. Svarbiausios piliečio-riterio savybės yra teisingumas, laisvės siekis, tėvynės meilė ir tikėjimas Dievu. Šiuo aspektu ypač svarbūs yra Skargos „Seimo pamokslai“ (*Kazania sejmowe*, 1597), kuriuose pilietiškumo, rūpesčio dėl Tėvynės temos yra svarbiausios, o daugelis šio pamokslininko idėjų aptinkamos ir laidotuvių pamoksluose. Aštuoniuose pamoksluose pagal nurodytas Evangelijos perikopes Skarga analizuoja aktualias to meto temas bei problemas (politiko pareigos, tėvynės meilė, Respubliką stiprinantis katalikų tikėjimas) ir išskiria šešias „ligas“, kuriomis, pasak jo, serganti Respublika: 1) nemeilė tėvynei ir priešiškas jai; 2) vidinė Respublikos nesantaika; 3) griauinantys katalikų tikėjimą eretikai; 4) karaliaus valdžios susilpnėjimas; 5) neteisingi įstatymai; 6) akivaizdžios nuodėmės ir jų nebaudžiamumas³⁵.

Senojoje epochoje kilmingasis tradiciškai buvo suvokiamas kaip karys: „bajoras yra gimęs kovai, karui“³⁶. Baroko epocha, kaip gausių karų laikotarpis, akcentavo kario svarbą, o tai aiškiai išsakyta ir laidotuvių pamoksluose: „bajoras privalo kariauti su saule, privalo siekti nemirtingos šlovės ir taip aukštai iškelti savo drąsą ir dorybę, kad savo kardu pasiektų saulę ir su tuo kareiviu Jobu, & sub ipso erunt radij Solus (Job 41,21), išlaikytų saulės spindėjimą“³⁷. Tupikas apie Vilniaus etmoną Paulių Joną Sapie-

³⁵ Piotr Skarga, *Kazania sejmowe*, opracował Janusz Tazbir przy współudziale Mirosława Korolki, wydanie piąte uzupełnione, Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo, [1995].

³⁶ Jan Stanisław Bystron, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce: wiek XVI–XVIII* [Warszawa]: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1976, t. 1, 149.

³⁷ Elewthery Zieleiewicz, *op. cit.*, lap. B² verso–B³ recto.

gą teigė, kad buvęs kareiviu nuo jaunumės iki žilo plauko³⁸. Pasak Konstantino Avižonio, „pagal įstatymus bajorai buvo svarbiausioji karo pajėgų rūšis ir būdami atleisti nuo bet kurių prievolių valstybei, nebuvo atleisti tik nuo karo prievolės“³⁹.

Laidotuvių pamoksluose mirę etmonai, vairovados paprastai vadinami riteriais ar kitais didingumą, riteriškumą reiškiančiais vardais ir stengiamasi aprašyti riteriškumą. „Istorinėje literatūroje nurodomi konkretūs faktai, rodantys, kad XIV–XV a. Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvare ir aukštuomenės sluoksniuose buvo žinomos riterių tradicijos“⁴⁰. Mokruskio pamoksle bajorai prilyginami riteriams: „Mūsų tėvynėje bajorų luomas turi tokias pareigas, kad kartu būtų ir riterių luomu, ir kiekvienas bajoras [būtų] paruoštas riteriu, ir dėl to savo bajoriškus herbus, kuriuos senovė pavadino lotynišku žodžiu *Arma*, tai yra kariniai ginklai, perima iš protėvių, kad į juos žiūrėdami atmintų savo karinę pareigą ir imtųsi jos esant progai bei neleistų niekam ją [atliekant] pirmauti“⁴¹. Vitunskio teigimu, kiekvienas lenkų bajoras yra riteris, taigi kaip geras riteris visada privalo būti pasiruošęs žūti dėl meilės tėvynės, taip kiekvienas bajoras turėtų būti visada pasiruošęs kristi dėl svarbios tarnystės, todėl ne veltui Karūnoje kiekvienais metais privalo pasirašyti, kad yra pasiruošęs mūšiu⁴².

³⁸ Žr. Stanisław Tupik, *op. cit.*, lap. F recto.

³⁹ Konstantinas Avižonis, *Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1975 (Konstantinas Avižonis, *Rinktiniai raštai* 1), 355.

⁴⁰ Jūratė Kiaupienė, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės riterio vaizdinys Motiejaus Strijkovskio tekstuose“, *Kultūrų sankirtos*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 2000, 118.

⁴¹ Andrzej Hączel Mokruski, *Trzy wieże...*, 1640, lap. D² verso.

⁴² Augustyn Wituński, *Radosny grob Jaśnie Wielmożnego Jego Mości Pana Alexandra Mosalskiego, wojewody Minskiego, starosty Kowińskiego, ciwona Retowskiego, dzierzawce Iaswońskiego, &c.* / na kazaniu

XVI amžiaus pabaigoje pakito riterio samprata (pvz., lietuvių pamokslininko Konstantino Sirvydo (1578/1581–1631) žodyne žodis „riteris“ iš lenkų *rycerz* ir iš lotynų *eques, miles* kalbų verčiamas į lietuvių kalbą „kareivis“⁴³). Tai, istorikės Jūratės Kiaupienės teigimu, gerai liudija ir Motiejaus Strijkovskio kūriniai: „Kuo autoriaus [*Strijkovskio* – V. V.] pasakojimas labiau artėja prie XVI a., tuo dažniau jo tekstuose randame riterystės sutapimą su šlėktyste (bajoryste). [...] Riteriais pavadinami ne tik iškilieji kariai-didvyriai, vis dažniau – ne tik Lenkijos šlėkta, kaip visuma, bet ir visa LDK bajorija (šlėkta)“⁴⁴. XVII amžiuje pradeda dominuoti bajoras-žemvaldys: bajorams labiau patiko būti žemvaldžiais negu kariais, pamažu riteriškumas virto tik postulatu, deklaracija⁴⁵. Ne viename pamoksle šis faktas atskleidžiamas autorių apgailestavimais dėl nykstančių tikrų karių. „Tikras kareivis yra tas, kuris ne nugalė, ne engia, ne atima, ne muša, bet saugo, kuris nedaro gėdos, bet gėdą nuveja nuo žmonių, kuris patenkintas karine tarnyba, o ne graužiasi. O mano Dieve, kiek mažai šiandien tokių tikrų kareivių!“⁴⁶ – taip apeliuoja Zielejevičius į to meto bajorų nenorą kariauti, aukotis dėl šalies.

To meto politinės aplinkybės (vyko daug karų, prarasta nemažai teritorijos, buvo niokoja-

mas kraštas) reikalavo į pirmą planą iškelti riteriškas vertybes, kurių svarbiausia buvo tėvynės gynyba⁴⁷. Baroko laidotuvių pamoksluose skleidžiamas bajoro-riterio idealas, kuriuo siekta visuomenę paskatinti kilti į kovą gelbėti tėvynės, įsisąmoninti jos gynimo poreikį. Ypatingas velionių karvedžių riteriškumas skleidžiamas gausiais šlovingų karo žygių, pergalių aprašymais. Narsaus kario, prilygstančio herojui, vaizdai sietini su Renesanso epochoje atsiradusiu herojinės poemos žanru, įamžinančiu veiklių, narsių žmonių nuveiktus darbus, kad apie juos žinotų ateinančios kartos. Dažniausiai dėmesys skiriamas to meto garsiausioms giminėms. Viena jų buvo Chodkevičiai. Vitunskis karingus, drąsiai gynusius tėvynę strėlėmis, kardais, kirviais šios giminės vyrus prilygina sienai:

neriekėjo daug sienų, kai Chodkevičiai buvo sienomis, nereikėjo pylimų, kai Chodkevičiai gulė pylimu, nereikėjo tvirtovių, kai *fortissima pectora* (stipriausias krūtines) statė už Tėvynę, nereikėjo gynybinių bokštų, kai *Bellatores* (kariai) pačiu vardu gąsdino visus priešus, Chodkevičiai visada buvo kaip *gradiuntur viis suis* (žingsniuojantys savo keliais), kaip vyrai niekada *non declinantes semitis suis* (nesukantys į šalikeles), niekada neniekino įgimtos dorybės ir šlovės.⁴⁸

---

pogrzebowym w Kownie w kościele Troyce świętej Papien Zakonnych FranciŃka świętego reguły pokutuiących wystawiony przez X. Augustyna Witunskiego, zakonu Franciszka świętego Bernardynow nazwanego, generalnego lektora y kaznodzieię, ordinalnego profesora S. Theologiey w klasztorie Wileńskim die 19. Maij anno Domini 1643 [Wilno, 1643], 25.

⁴³ Konstantinas Sirvydas, *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*, reng. Kazys Pakalka, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997, 330.

⁴⁴ Jūratė Kiaupienė, *op. cit.*, 136.

⁴⁵ Žr. Jan Stanisław Bystroń, *op. cit.*, 150–151. Šį bajorų nenorą kariauti, nesirūpinimą krašto saugumu plačiai yra aprašęs Konstantinas Avizonis minėtame veikalė – žr. p. 354–404.

⁴⁶ Elewthery Zielewicz, *op. cit.*, lap. D recto.

---

⁴⁷ Šią problemiką plačiau analizuoja Hanna Dziecińska straipsnyje „Parenetyka – jej tradycji i znaczenie w literaturze“, *Problemy literatury staropolskiej*, seria pierwsza, praca zbiorowa pod redakcją Janusza Pelca, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1972, 355–390.

⁴⁸ Augustyn Wituński, *Gryf Chodkiewiczowski w smierci iaśnie wielmożnego pana iego mości p. Krzysztopha Chodkiewicza, wojewody Wileńskiego... / w dzień pogrzebu w kościele katedralnym Wileńskim w kazaniu representowany przez w. oycy Augustyna Wituńskiego Zakonu Franciszka S. Bernardynow mianowego prowincy Polskiej oycy custorza y gwardiana na ten czas Wileńskiego dnia 5. Novembra anno 1652, Vilnae: Typis Academi. Societatis Iesu, [1652], lap. D² verso–D³ recto.*

Tėvynę ginančių karių kaip mūrų vaizdinys, Skwaros teigimu, atėjo iš Plutarcho, pacitavusio Spartos karaliaus žodžius apie savo karius: „*Hi sunt fortes Spartae muri* (tai yra stiprios Spartos sienos)⁴⁹. Gronckis Chodkevičių šeimą pavadina Libanu (vaizdinys iš Šv. Rašto), nes visada žydėjo Dievo meilė, švarumas, baltumas prieš Viešpatį, palankumas tėvynei, riteriškas dosnumas⁵⁰. Jonas Karolis Chodkevičius prilyginamas Dievo išrinktajam: „*Maximus in salutem electorum Dei* (didžiausias iš Dievo išrinktųjų gelbėtojų), didžiausias iš Dievo išrinktųjų krikščionių gelbėtojų⁵¹, ir miela tėvynė neteko *bonum civem Patriae* (gero Tėvynės piliečio), dorybingo sūnaus, išmintingo senatoriaus, veiklaus etmono⁵². Iš gausių Chodkevičiaus mūšių Bonaventūra Čarlinskis (*Bonawentura Czarliński*, m. 1648) išpūdingai perpasakoja 1621 m. mūšį su turkais ties dešiniuoju Dnepro krantu, prie Chotino, kur šis karvedys, nors sunkiai, iškovojo pergalę. Kartu, pamokslininko teigimu, šį karvedį garsino ir kelionės į svetimus kraštus, pastatytos tvirtovės Bychove, Lachovičiuose. Jis viskuo rūpinosi, todėl apie jį galima pasakyti Cicerono žodžiais: „*Civis est qui Patriam diligit* (pilietis yra tas, kuris myli tėvynę), pilietis yra tas, kuris savo Tėvynei rodo meilę“⁵³. Čarlinskis pamokslą baigia apgailėstaviu: Chodkevičius buvo „dorybingas didvyris, jeigu būtų gyvenęs tais laikais, kai riterio amatas bu-

vo reikšmingas ir pelningas, būtų pasiekęs Karalystei visas pergales“⁵⁴.

Ne viename laidotuvių pamoksle aukštinama ir Sapiegų giminė, taip pat užauginusi daug riterių. Tupikas taip apibūdina šios giminės „riterystę“: „Sapiegos tėvynei tarnavo *amore, more, ore, re*, meile ir tuo, ką apima meilė teisei, dorybe, protėvių papročiais, laisvu žodžiu ir pačiais darbais“⁵⁵. Pamokslininkas sužaidžia žodžiais, galbūt turėdamas omenyje garsiąją frazę apie Scipioną – kad jis buvo garsus ne tik kilme, bet ir iškalba bei darbais (*Non tantum genere, sed ore et re Scipio*). Kartu turėdamas omenyje tuometę Lietuvos situaciją, jis Sapiegas lygina su antikiniais herojais. Puikiu argumentu tampa šv. Grigaliaus Nazianziečio citata: „*Nobis solum pro armis & muris, ac telis, spes ad Deum relicta fuit*. Mums vietoj ginklų, sienų ir iečių liko vien viltis Dievu. [...] O visos suabejojusios kunigaikštystės Sapiegų viltie, verta amžinos atminties ir padėkos viltie. Tikrai nebūtume likę dabar mūsų Lietuvos Spartoje, jeigu joje tuo metu nebūtų likę Kazimieras ir Paulius Sapiegos“⁵⁶.

Olševskis, kalbėdamas apie Kristupą Sapiegą, papasakoja mitą apie Achilą. Jį motina, nenorėdama išleisti į Trojos karą, paslėpė tarp savo dukterų apvilkdama moteriškais drabužiais. Tačiau tikroji prigimtis nugalėjo, nes Achilas, Odisėjui išdėliojus papuošalus ir ginklus, pasirinko pastaruosius⁵⁷. Antikinis mitas turėtų

⁴⁹ Marek Skwara, *op. cit.*, 343.

⁵⁰ Andrzej Grącki, *Kazanie na pogrzebie... Hieronyma Chryzostoma Chodkiewicza...*, lap. D² recto.

⁵¹ Bonawentura Czarliński, *Kazanie na pogrzebie Iasnie Wielmożne° Pana P. Iana Karola Chodkiewicza, hrabie ze Szłowa y Myfy, na Bychowie...* / miane w Ostrogu, w kosciele farskim przez x. Bonawenture Czarlińskiego, Zakonu Franciszka S. Oycow Bernardinow kaznodzieie Wilenskiego roku Pańskiego 1622. dnia Nouemb. 16, Wilno: [Druk. Akad. Soc. Jesu], 1622, lap. D⁴ recto ir verso.

⁵² *Ibid.*, lap. C⁴ verso.

⁵³ *Ibid.*, lap. D verso, D³ verso–D⁴ recto.

⁵⁴ *Ibid.*, lap. D² recto ir verso.

⁵⁵ Stanisław Tupik, *op. cit.*, lap. E⁴ recto.

⁵⁶ *Ibid.*, lap. C⁴ verso–D recto.

⁵⁷ Jakób Olszewski, „Gronno winne pod zodyakiem Sapieżyńbkiem w młodem wieku dozryałey cnoty na pogrzebie Wielmoż. Pana Ie.M.P. Krzyżtofa Sapiehi woiewodzica Wileńskiego, pisarza W.Kś.L. Markowskiego, Zdżitowskiego starosty w kosciele S. Michała Panien Zakonnych S. Klary fundowanem od Jaśnie Wielm. Jeg. Mość. P. Leona Sapiehi woiewody Wileńskiego, hetmana Wielkiego Litewskiego / wystawione 27 Nowebr. R.P. 1631 przez X. Iakuba Olszewskiego...“, *Idem, Kazania albo Tytuły...*, 332.

itikinti klausytoją Sapiegos riteriškumu. Achilo įvaizdį pasitelkia ir garsus XVII a. lenkų pamokslininkas Fabianas Birkowski (1566–1536), girdamas Jono Karolio Chodkevičiaus riteriškumą: šis karvedys pavadinamas „naujuoju Achilu“, maitintu liūtės pienu, dėl to užaugęs ypač drąsus ir greitas kaip elnias. Vis dėlto pamokslininkas, sekdamas jėzuitų mokymo sistema, įteisinusia antikinės literatūros ir meno sukrikščioninimą, jų alegorinę interpretavimo metodiką, antikinį mitą sukrikščionina: „šis mūsų naujasis Achilas buvo maitinamas ir elnio čiulpais, bet ne dėl to, kad būtų greičiausias kaip tas graikas, bet kad nuo jaunumės įprastų prie Dievo baimės“⁵⁸. Olševskis pamokslo pabaigoje taip pat akcentuoja riterio pamaldumą. Pamokslininkas riterystės brandumą traktuoja krikščioniškai: „Kristupas Sapiega vis dėlto jokiose dvi-kovose nekovojo, pilių nepaėmė, prieš nepuolė ir atkirčio jam nuo sienų dar nedavė. Netinka tokių kalbų krikščionims klausytis, nei tokios minties gerbti, jog nėra subrendęs kareivis tas, kuris nieko neužmušė“⁵⁹. Pamokslo pabaigoje paaiškėja, kad autoriui svarbiau ne kariniai ve-lionio laimėjimai ar pergalės, bet išsilavinimas ir ypač tvirtas tikėjimas: „neilgai gyveno, bet aplankė aukštos garbės lizdą, mokėjo lotynų, italų, vokiečių, prancūzų kalbas. Nebuvo Nestoras, buvo Aleksandras [t. y. *Aleksandras Didysis* – V. V.], kuris taip apie save pasakė: aš užtek-tinai gyvenau, nes ne metus skaičiuoju, pergalės matuoju ne amžiumi, bet amžinybe. Gana turė-jo pasaulio [tas], kuris netroško daugiau pasau-

⁵⁸ Fabian Birkowski, *Ian Karol Chodkiewicz y Ian Weyher*, wielmożni, waleczni, pobożni wojewodowie, pamięćą pogrzebną wspomnieni od W.O.X. Fabiana Birkowskiego, zakonu Dominika ś. Kaznodzieyskiego w Pismie świętym doktora, w Krakowie: w drukarni Andrzeia Piotrkowczyka, K.I.M. typographa, 1627, 11.

⁵⁹ Jakób Olšewski, „Gronno winne...“, *Idem, Kazania albo Tytuły...*, 337.

lio“⁶⁰. Laidotuvių pamoksluose, skirtuose ne tokiems garsiems karvedžiams, vaizduojamas riteriškumas nenusileidžia garsiesiems karvedžiams.

Pamokslininkų teigimu, pilietis-riteris pirmiausia turi būti narsus. Riterystė neišivaizduojama be narsos, šlovingos mirties mūšyje. Narsa – *fortitudo* – yra dorybė, susijusi su mirtimi už Tėvynę: „Didžiausias narsumo pavyzdys jau antikoje yra mirtis už Tėvynę“⁶¹. Tačiau barokiniuose laidotuvių pamoksluose tokia mirtis beveik neaprašoma⁶². Laidotuvių pamoksluose pasakojama, kad dauguma karžygių miršta savo namuose, priėmę reikalingus sakramentus, atsiveikinę su namiškiais ir pan. Tam įtakos turėjo intensyviai diegiama *ars bene moriendi* (gero mirimo menas) koncepcija – Baroko žmogus bijojo mirti netikėtai, tinkamai nepasiruošęs mirčiai.

Aptardami garsius karvedžius, pamokslininkai dažnai akcentuoja ir teisingumą kaip vieną svarbiausių dorybių, vertintą labiau už drąsą: „*Fortitudinis nullum esse usum, nisi adsit iustitia, quid si essent omnes iusti nihil opus foret fortitudine* (Narsa neduoda jokios naudos, jei nėra teisingumo, mat jei visi būtų teisingi, joks darbas nebūtų nulemtas narsos)“⁶³. „Antikos tra-

⁶⁰ *Ibid.*, 349.

⁶¹ Ulrich Im Hof, *Švietimo epochos Europa* [vertė Nijolė Daujotytė], Vilnius: Baltos lankos, 1996, 181.

⁶² Mirties už tėvynę vaizdinys taps ypač aktualus XVIII a. pabaigoje – geriausiai jis atsiskleidžia dviejose garsaus XVIII a. pamokslininko Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus (1744–1803) kalbose, pasakytose per Tado Kosciuškos sukilimą (1794).

⁶³ Marek Korona, *Krzyz strzalisty oświeconego domostwa Ich Mościow Sapiehow, abo Kazanie żalobne przy pogrzebieniu ciała Jaśnie Wielmożnego Pana I.M.P. Pawła Sapiehi, podkanclerzego W.K.L. Osmianskiego &c.&c. Starosty / odprowione w Holzsanskim kosciele Oycow Fransiŝkanow konwentualow od niego zbudowanym przez W.X. Marka Korone, Świętego Pisma doktora, tegoż zakonu roku Pańskiego 1635 dnia 24. miesiąca Września*, [Wilno: Druk. Akad. Soc. Iesu, w przedm. 1637], lap. F recto-verso. Čia pamokslininkas pasiremia Spartos karaliaus Agesilajaus (401–361) teiginiu, kuris paimtas greičiausiai iš graikų rašytojo Plutarcho (apie 46 po Kr. – apie 120) veikalo (pamoksle pateikiama tik ši nuoroda: *Agesil. in Apopht*).

dicija teisingumą iškelė virš visų dorybių. Aristotelio etika teisinį, moralinį ir socialinį teisingumą siekė sulydyti į bendrąją teisingumo teoriją, vyraujant teisiniam požiūriui. [...] Scholastika aristotelinę teisingumo koncepciją papildė krikščioniškuoju turiniu⁶⁴. Skarga, remdamasis šv. Augustinu, teisingumą pavadina visos Respublikos pagrindu, nes „Karalystė be teisingumo yra plėšikavimas“⁶⁵. Sarbievijus pamoksle „Maršalkos lazda“ teisingumo sampratą taip pat apibrėžia antikos autoritetų citomis:

Platonas teisingumą pavadino *έρμα πολέων fulcrum civitatum*, miestų ramsčiu. Nes keista, kad kai jis susitepa, susitepa miestai ir ištisos valstybės. Ciceronas mokė, kad be jo [teisingumo] jokia Respublika negali egzistuoti ir būti tvarkinga, *Sine summa iustitia stare Respub. non potest* (be aukščiausio teisingumo Respublika negali būti tvirta). O Seneka [teigė]: *ubi non est pudor / Nec cura iuris / Instabile regnum est* (kur nėra nei padorumo, nei rūpinimosi teise, valstybė yra netvirta).⁶⁶

Svarstymus pamokslininkas apibendrina citata iš Šv. Rašto, Patarlių knygos: „*Iustitia firmatur solium* („sostas sutvirtėja teisybe“, *Pat* 16,12), teisingumu stiprinkite karaliaus sostą“, ir pripažįsta, kad „teisingiausias yra Dievo teisingumas“: nepagrįstas jausmais, savais interesais, tvirtai ir atidžiai sakoma tiesa, neatsižvelgiant į asmenį, rūpinantis bendra Tėvynės ir Bažnyčios gerove, geranoriškai remiant vargšus ir našlaičius⁶⁷.

⁶⁴ Romanas Plečkaitis, *Lietuvos filosofijos istorija*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2004, t. 1: Viduramžiai – Renesansas – Naujieji amžiai, 474–475. Toliau išdėstomos etikos dėstytojų Vilniaus universitete siūlytos teisingumo dorybės sudedamosios dalys.

⁶⁵ Piotr Skarga, *Kazania sejmowe...*, 100, 149–150.

⁶⁶ Maciej Kazimierz Sarbiewski, *Laska marszałkowska...*, lap. E⁴ verso.

⁶⁷ *Ibid.*, lap. E³ recto–E⁴ verso.

Laidotuvių pamokslų herojai apibūdinami kaip ypač teisingi. Marekas Korona pakancleriui Pauliui Sapiegai priskiria teismų ir Dievo teisingumą:

Taip jį [Paulių Sapiega] papuošė šventas teisingumas, kad tapo *pax populorum, tutamen Patriae, immunitas plebis, munimentum gentis, cura languorum, gaudium humanum, solatium pauperum & religiosorum* (žmonių taika, tėvynės apsauga, paprastų žmonių atleidimas [nuo prievolių], tautos ramstis, rūpinimasis silpnaisiais, žmonių džiaugsmas, vargšų ir pamaldžių paguoda), buvo žmonių taika, tėvynės gynyba, prastuomenės apsauga, nepajudinamas tautos ramstis, ligonių globa, žmonių džiaugsmas, vargšų ir vienuolių paguoda.⁶⁸

Šiam idealiam Sapiegos paveikslui barokiškumo suteikia akcentuojama nuolankybė, savęs menkinimas (*humilitas*): „nepripažino savęs teisingumo ponu“. Tupikas Sapiegų giminę, minėdamas jų protėvį Leoną Sapiega, traktuoja kaip įteisinusią šalyje teisingumą:

Kaip tėvas Leonas Sapiega, teisingas ponas, parengė Lietuvos kunigaikštystės teisę ir Statutą, šv. atminties karalių Steponą nukreipė, kad dėl neatidėliotino teisingumo vyriausių tribunolų teismuose uždėtų ant pavaldinių savo karališkas rankas, taip sūnus Kazimieras Sapiega, napaniekinęs tėvų kilmės, *iurisprudentiam*, įsteigė teisės mokslą LDK Vilniaus akademijoje, kad jaunimas, siekdamas suvokti Statuto straipsnius, mokytųsi iš protingų ir teisingų teismų.⁶⁹

Teisingumą įprasmina teisė, įstatymai, Skargos teigimu, „Respublikos akys“: „Įstatymas yra kaip gyvenimo mokslas ir žmonių veiklos taisyklė, kuria [žmonės] taiso savo poelgius“⁷⁰. Pamokslininkas septintame seimo pamoksle aptaria įstatymus, jų rūšis, naudą, ypatybes, taip pat

⁶⁸ Marek Korona, *op. cit.*, lap. F recto.

⁶⁹ Stanisław Tupik, *op. cit.*, lap. E³ verso.

⁷⁰ Piotr Skarga, *Kazanie sejmowe...*, 143, 146.

išskiria ir blogus įstatymus kaip dar vieną, penktą, Respublikos ligą. Įstatymai pamokslininkų apibūdinami kaip Respublikos gyvybė: „Teisė yra tarsi Respublikos siela kūne: kaip ir bevertis buvo tas kūnas“⁷¹; taip pat ir apsauga: „geriau būti miestui be sienų negu be teisės. Nes apsiginti galima [pasitelkiant] kariuomenę, o be teisių išlikti ir egzistuoti niekas negali“⁷². Olševskis pamokslė, skirtame karaliui Vladislavui, akcentuoja VIVAT LEX („tegyvuoja įstatymas, gyvas įstatymas“) ir pateikia pavyzdį apie vieną Spartos karalių Archidamą: paklaustas, kodėl Lakedamonijoje teisė gyvavo septynis šimtus metų, atsakė: nes laikė ne mirusiose knygoje, bet gyvoje žmonių širdyse. Pamokslininkas klausytojams nupasakoja teisingumą išreiškiančią emblemą: „Šlovingą turime ir mes Lenkijoje karaliaus Žygimanto Augusto *emblema* (emblemą) apie teisingumą. [Karalius] įsakė teisėjams ir deputatams nupiešti numirėlio kaukolę su viduryje šviečiančiu žibintu, gulinčią ant statuto. Užrašas skelbė: *teisė trokšta gyvųjų*. Kokių gyvųjų? Kaukolė negyva, nes numirėlio; statutas negyvas, nes nebylus, nieko nesako; žibintas šviečia, bet nežinai kam. Pripažįstu, kad tuose negyvuose ženkluose teisė negyvena, o jei trokštate, ponai lenkai, kad teisė būtų gyva, laikykite ją trejetą širdyje“⁷³.

⁷¹ Jakób Olszewski, „Snopek Naiasnieyszego Zygmunta III, krola Polskiego y Szwedzkiego, W. Książecia Litewskiego 2c. w Bogu przez żywota świątobliwość ufundowany 30. Kwietnia, ach, od śmierci pożęty“ / „przez tegoż X. zebrany y związany, a w kościele katedralnym Wileńskim S. Stanisława 21. Maii pierwbym kazaniem wystawiony roku Pańskiego 1632“, *Jakób Olzewski, Kazania albo Tytuły...*, 224.

⁷² Piotr Skarga, *Kazanie sejmowe...*, 147.

⁷³ Žr. Jakób Olszewski, „Harmonia nieba y ziemie na Beześliwa elekcy Naiasnieyszego Władysława IV, z łaski Bozey krola Plskiego, W. Książecia Litewskiego, Ruskiego, Pruskiego, Mazowieckiego, Zmudzkiego, Inflantskiego &c. Szwedzkiego, Gottskiego, Wandalskiego dziedźcznego krola, obranego cara Moskiewskiego, wyprawiona we trzech kościolach Soc. Iesu S. Kazymierza u Oycow Professow 2. Decemb. S. Iana u Fary, w Akademiey 1. Decemb., S. Ignacego w Novicyacie 6. Decemb. Roku Pańskiego 1632, w Wilnie“, Idem, *Kazania albo Tytuły...*, 69.

Pamokslininkų svarstymai apie teisę, įstatymą gražiai susisieja su XVI a. pabaigoje Leono Sapiegos teiginiais (jo dedikacija Zigmantui III ir prakalba prie III Lietuvos Statuto (1588) apie teisę kaip „tikrąjį protą ir taikliają išmintį, kuria Viešpats Dievas apdovanojo žmogaus prigimtį, idant, pagal tos išminties reikalavimus elgiantis, žmogaus gyvenimas būtų taip tvarkomas, kad jis visuomet eitų dorybės keliu ir vengtų to, kas nedora“⁷⁴. Kartu teisė, įstatymai, Sapiegos teigimu, išsaugo laisvę – visų brangiausią kiekvienam žmogui⁷⁵: „teisynas yra geriausias visuotinės laisvės sargybinis“⁷⁶. XVI amžiuje ypač aktualūs asmens laisvės svarstymai, sudarę reikšmingą poleminių tekstų problemikos dalį⁷⁷, pratęsimi, nors ir ne taip aktyviai, XVII amžiuje.

Olševskis laisvę traktuoja kaip prigimtinę asmens savybę: lenkas sako „esu laisvas“, nes yra iš lauko, laisvas privilegijų, teisės, tiesos atžvilgiu⁷⁸. Pamokslininkas, kaip įprasta Baroko rašytojams, sužaidžia lenkiškų žodžių *polny* (lauko) ir *polski* (lenkų) panašiomis šaknimis. Jis kaip gerą laisvės sargą įvardija karalių Zigmantą III, teisiškai įforminusį laisvę visiems luomams (t. y. III Lietuvos Statutą) ir visada sau-

⁷⁴ Leonas Sapiega, „Dedikacija Viešpačiui valdovui Zigmantui III“, *Regina Kozeniauskienė, XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius: Mokslas, 1990, 101.

⁷⁵ „Kiekvienos valstybės doram žmogui nėra nieko brangesnio už laisvę“ – žr. Leonas Sapiega, „Visiems luomams visoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje Leonas Sapiega, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pakancleris, Slonimo, Morkuvos, Medelio seniūnas, skiriu nuolankius ir širdingus patarnavimus“, *Regina Kozeniauskienė, op. cit.*, 104.

⁷⁶ Leonas Sapiega, „Dedikacija Viešpačiui valdovui Zigmantui III...“, 102.

⁷⁷ Darius Kuolys, „Visuomenės raidos projekcijos XVI amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštijoje“, *Šešiolikto amžiaus raštija (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 5)*, Vilnius: Pradai, 2000, 15.

⁷⁸ Jakób Olszewski, „Snopek Naiasnieyszego Zygmunta III...“, *Jakób Olzewski, Kazania albo Tytuły...*, 229.

gojusį laisvę karaliaus Rudolfo pavyzdžiu. Ši šmaikštų pavyzdį apie karalių Rudolfą pamokslininkas pasitelkia iš belgų humanisto Justo Lipsijaus (*Justus Lipsius* 1547–1606, jo veikalas *Politicorum sive Civilis doctrinae libri sex*), siekdamas labiau sudominti ir įtikinti skaitytoją teisingu Lenkijos ir Lietuvos karaliaus valdymu. „Turėjo tas karalius ilgą gražią nosį. Kažkoks juokdarys, susitikęs su juo kelyje, sustoja; karaliaus tarnai šaukia: „Pasitrauk iš kelio“, o jis atsako: „*non possum cedere, quia nasus Imperatoris viam implet*, negaliu pasitraukti, nes karaliaus nosis užstoja kelią“. O Rudolfas nusijuokęs kilstelėjo nosį į kitą pusę sakydamas: „*Vade fili mi, en nasum detorqueo, ne te impediatur*, eik, mano sūnau, nes nosį nusukau į kitą pusę, kad nekliudytų“⁷⁹.

Apie prigimtinę laisvę, gautą iš Dievo malonės, kalba ir Skarga „Seimo pamoksluose“, pavadindamas ją auksine: „Ši miela motina [t. y. tėvynė – V. V.] davė jums auksinę laisvę, kad netarnautumėte tironams, vien tik pamaldiems ponams ir karaliams, kuriuos patys renkatės“⁸⁰. Prigimtinės laisvės jausmą žymi ir bajorų herbai. Jono Karolio Chodkevičiaus herbo grifo įvaizdis pamokslininko Čarlinskio traktuojamas kaip laisvės simbolis: „Lenkų riteriai grifą herbuose vadina laisve, kurią žmonės pasiekia dorybe, protu ir jėga: kaip ją romėnai gavo Lukrecijos dorybe, Bruto protu ir savo jėga“⁸¹. Kartu laisvė suprantama ne tik kaip duotybė, bet ir kaip užsitarnautas dalykas, kaip alga, labiau pabrėžiant jos vertingumą: „Didelė alga yra ne paprasta moneta, bet *aurea libertas* (auksinė laisvė), kuriai esant kiekvienas bajoras turi aukščiausius valdžios titulus“⁸².

⁷⁹ *Ibid.*, 229.

⁸⁰ Piotr Skarga, *Kazania sejmowe...*, 37, 129.

⁸¹ Bonawentura Czarliński, *op. cit.*, lap. B⁴ recto. Pamokslininkas remiasi antikos istoriku Livijumi (*Titus Livius*, 59 pr. Kr.–17 po Kr.) – pateikta nuoroda *Livius lib. 1.*

⁸² Augustyn Wituński, *Radosny grob...*, 1643, 25.

Gero piliečio idealą vainikuoja meilė tėvynei. Daugelis pamokslininkų pasiremia Cicero teiginiu: „*Civis est qui Patriam diligit*, pilietis yra tas, kuris myli Tėvynę“⁸³. Tik meilė tėvynei paskatina karius stoti į mūšį jos ginti. Tupiko teigimu, Sapiegų patriotiškumas padėjo laimėti mūšyje ties Brasta, kur Sapiegų balsas pirmasis uždegė riterių širdis ir įkvėpė sutriuškinti priešus⁸⁴. Daugelis pamokslininkų, nors ir nenurodydami, savo tekstuose remiasi Skargos idėjomis, koncepcija, tėvynę prilyginami motinai: „[tėvynė], kaip Skarga kažkada Seimo pamoksluose pasakė, yra visų motinų motina ir visų giminitė, ir mūsų visų gėrybių saugotoja“⁸⁵. Kaip valdovas dažnai prilyginamas tėvui, taip tėvynė – motinai (tėvystės ir motinystės analogijos pasikartoja įvairių žanrų tekstuose). Tėvynę prilyginant motinai išreiškiama ypatinga meilė, kokią gali būti tarp motinos ir jos vaiko. Sarbieviiaus pamoksle, skirtame šv. Kazimierui, ypač gražiai apibūdinta Lietuvos ir Lenkijos Respublika, Kazimierui pažįstama kaip bendra motina: ji ir Šiaurės puošmena, ir Europos ramstis, ir krikščioniško pasaulio siena⁸⁶. Tėvynė pamokslininkų tekstuose dažnai sugyvinama: „Mūsų tėvynė yra mistinis iš daugelio narių sudėtas kūnas“, o akys yra palikuonys⁸⁷, teigia Olševskis. Tupikas kuria gražią tėvynės motinos alegoriją, turėjusią paskatinti klausytojus stoti jos ginti:

⁸³ Bonawentura Czarliński, *op. cit.*, lap. D verso.

⁸⁴ Stanisław Tupik, *op. cit.*, lap. E² verso.

⁸⁵ *Ibid.*, lap. E³ recto.

⁸⁶ Motiejus Kazimieras Sarbievijus, „Pamokslas, sauktas 1636 Viešpaties metais Vilniuje, perkeltas šv. Kazimiero kūną ir dalyvaujant Šviesiausiajam ir Nenugaliamiausiajam Lenkijos ir Švedijos karaliui Vladislavui IV“, iš lotynų k. vertė Eugenija Ulčinitė, *Metai*, 2004, Nr. 3, 138.

⁸⁷ Jakób Olszewski, „Żaloba po śmierci Naisniemy Bey Konstanciey Xziezny Litewskiey &c. arcyxiezny Rakuskiey w kościele Katedralnym Wileńskim 19. Jul. R. P. 1631 wystawiona“, Idem, *Kazania albo Tytuły...*, 155.

Mūsų motina turtinga Tėvynė kadaise gražiai važiavo triumfo vežime, važiavo sėkmingai. Visgi pavargo arkliai ir rankos juos ginti, o kitų arklių neliko: priešas arba išpirko, arba išsiuntė į užsienį. Į ką dabar turėtų kreiptis vargšė motina Tėvynė – nei ten, nei čia, stovi pilname plėšikų kelyje. Bet sūniško gailėsčio kupini du broliai Kazimieras ir Paulius įsikinkė į silpnos senutės motinos Tėvynės vežimą, dviese, kiek pajėgė, tempė motinos vežimą tuo bjauriu niokojimo metu, [aukodami] ir sveikatą, ir kūno [jėgas], kol nutempė į ramią nuo priešų vietą. Toliau tempti negalėjo dėl nuvargusio kūno ir sveikatos, susikrimitę susirgo, antai *mortui* (mirę), sūnaus paslaugą užantspaudavo mirtimi.⁸⁸

Baroko pamoksluose dažniau plėtojamas kenčiančios, silpnos, begriūnančios tėvynės vaizdas (sąšaukos su tuomete situacija; be to, pamokslininkai svarsto ir „sergančio teisingumo“ bei įsigalinčios savivalės problemas). Ziejevičius pasitelkia alegorinį tėvynės paveikslą iš populiaraus XVI a. italų poeto ir emblemų kūrėjo Andriaus Alciato (*Andreas Alciatus*, 1492–1550): vaizduojama moteris, kuriai vietoj rankos pirštų yra šakos su obuoliais, o vietoj plaukų išaugusios tokios pačios šakos, prie jos kojų gulėjo kareiviai su šiuo užrašu: *oblivio Patriae* (tėvynės užmiršimas). Ta moteris reiškė motiną tėvynę, šakos su obuoliais vietoj rankos pirštų ir vietoj plaukų ant galvos – Respublikos gerovę, gulintys ir valgantys obuolį kareiviai – užmiršusius savo tėvynę Itakę ir nenorinčius į ją sugrįžti sūnus⁸⁹. Pamokslininkas šia savotiška emblema nurodo ir į tuometį nuniokotą kraštą, kuriame užmiršta tėvynės meilė.

Gero piliečio (*bonus cives*) paveikslą papildoma tinkamas politiko pareigų atlikimas ir puiškus išsilavinimas; pvz., Čarlinskis teigia, kad Jo-

⁸⁸ Stanisław Tupik, *op. cit.*, lap. F² recto ir verso.

⁸⁹ Elewthery Zielewicz, *op. cit.*, lap. C⁴ recto.

nas Karolis Chodkevičius laikėsi Filono⁹⁰ mokslo, Senate teikė naudingus Respublikai patarimus, kovojo su pataikavimu, skelbė ne kvailą ir ne protingą, bet sąmoningą laisvę⁹¹. Aptardami kilminguosius, pamokslininkai visada akcentuoja vidinį sąmoningumą, supratingumą: Aleksandras Masalskis „iškart jaunystėje praėjęs deramus mokslus, nei medžioklėse pramogavo, nei pas Kirkę klausėsi Meluzino dainavimo, bet savo jaunystę paskyrė kariuomenei, mirties laukdamas arba stengdamasis pasirodyti *maiorum more* (protėvių papročiu) vertu Tėvynės riteriu, kad savo gražiais nuopelnais būtų priskaičiuotas prie tų, kurie *expectant mortem* (laukia mirties)“⁹².

Bajoras-riteris, narsus karžygys, mylintis teisingumą bei laisvę ir pasiruošęs ne tik ginti priešų niokojamą tėvynę, bet ir mirti dėl jos, yra kartu ir karštai tikintis katalikas. Kitaip negu Renesanso kariui, siekusiame žemiškosios šlovės, Baroko žmogui rūpi amžinoji, išgananti šlovė. Laidotuvių pamoksluose narsaus kario aptarimas visada baigiamas ypatingo pamaldumo dorybe: Kristupą Chodkevičių „ne tik narsa, bet ir pamaldumas daro nemirtingą, juk pačios fundacijos liudija nemirtingumą, juk kariniai poelgiai, susieti su pamaldumu, teikia jam nemirtingą šlovę“⁹³, teigia bernardinus Vitunskis. Baroko epochoje iš visų dorybių svarbiausias tampa pamaldumas, ypač akcentuotas jėzuitų. „Baroko laikais atkuriamas viduramžiais gyvavęs *pamaldaus* kario valdovo įvaizdis, pamaldumą pabrėžiant kaip išskirtinę giriamojo dorybę, nes

⁹⁰ Filonas (apie 25 pr. Kr.–50 po Kr.) – garsus Aleksandrijos žydų bendruomenės narys, savo raštuose bandęs jungti graikų filosofiją su religinėmis Senojo Testamento tiesomis.

⁹¹ Bonawentura Czarliński, *op. cit.*, lap. D verso–D² recto.

⁹² Augustyn Wituński, *Radosny grob...*, 1643, 33.

⁹³ Augustyn Wituński, *Gryf Chodkiewiczowski...*, lap. E recto.

buvo tikima, kad geriausias krikščionio riterio ginklas yra tikėjimas⁹⁴.

Miles Christianus

Baroko pamoksluose kario, riterio vaizdinys yra paremtas Šv. Rašto žodžiais: *Militia est hominis vita super terram* (Job 7,1: „Žmogaus gyvenimas žemėje yra kareiviavimas“)⁹⁵. Pamokslininkas Zielejevičius pamokslą „Karas su saule“ (1663), skirtą rotmistriui Odachovskiui, taip pat pradeda ta pačia Jobo knygos citata – visas jo pamokslas skirtas kariavimo konceptui. Pamokslininkas žmogaus gyvenimą prilygina trejopam karui su saule:

Odachovskis pirmą karą kariavo kaip žmogus, antrą – kaip bajoras, trečią – kaip krikščionis. Pirmas [karas] su planetomis kiekvienam gyvenančiam pasaulyje žmogui yra bendras, antras su priešais bajorų luomui ypač priderantis, trečias su pačiu savimi privalomas kiekvienam geram krikščioniui. Pirmame kare saulė jį nujuodino, apdegino, *decoloravit*. Antrame kare *torue inspexit*, kreivai ir rūsčiai pasižiūrėjo. Trečiame *torrescit, combussit*, iškepė, sudegino ir pavertė pelenais.⁹⁶

Gyvenimo kaip kovos koncepcija siejama su ankstyvaisiais krikščionybės amžiais, šv. Augustinu, įtakos turėjo Erazmo Roterdamiečio (*Desiderius Erasmus Roterodamus*, 1469–1536) veikalas „Kristaus kario vadovas“ (*Enchiridion militis Christiani*, 1503), svarbūs ir jėzuitų ordino įkūrėjo Ignaco Lojolos (*Ignacio de Loyola*, 1491–1556) „Dvasinės pratybos“ (*Ejercicios es-*

pirituales, 1548) bei Tomo Kempiečio (*Thomas a Kempis*, apie 1380–1471) „Kristaus sekimas“ (*Imitatio Christi*, apie 1418), kur svarts-tomas kariavimo, kovojimo su savimi motyvas. Pats Lojola „Dvasines pratybas“ apibūdina taip: „Dvasinės pratybos skirtos nugalėti pačius save ir sutvarkyti savo gyvenimą taip, kad jokių sprendimų nenulemtų netvarkingi polinkiai“. Definiciją *ecclesia militans*, arba *kovojanti Bažnyčia*, apibrėžė Romos katekizmas, patvirtintas per Tridento susirinkimą⁹⁷.

Aktyvaus žmogaus gyvenimo būdo koncepcija įsilieja į bendrą *miles Christianus* (Kristaus kario) vaizdinį, plačiai paplitusį XVI–XVII amžiaus dailėje: „Tai kovojančio žmogaus tipas, pasižymintis narsa ir ištverme, tarnaujantis Dievui ir ginantis Tėvynę. Pamaldumas ir dorybės yra pagrindiniai jo ginklai“⁹⁸. Krikščionio kario vaizdinį sudaro dvi kario sampratos: tėvynės gynėjo ir tikėjimo gynėjo. Baroko laidotuvių pamoksluose pilietiškumas nesuvokiamas atskirai nuo religijos: visada kartu eina Tėvynės ir Bažnyčios sąvokos. Kovotojas už savo tėvynę būtina yra ir uolus krikščionis. Religijos idealas siejasi su pilietiniu idealu ir taip kuriama dviejų sąvokų simbiozė: lenkas ir katalikas⁹⁹. Skarga, apibūdindamas politiko pareigas, iškelia vieną svarbiausių jo pareigų (kurios neatlieka, Skargos teigimu, dabartiniai politikai) – rūpinimasis tikėjimu, savo išganymu¹⁰⁰ – ir pateikia savitą paaiškinimą: „žmogaus kūną sudaro du svarbiausi nariai, dėl kurių kūnas yra gyvas ir stiprus, – širdis ir galva [...]. Religija ir dvasinin-

⁹⁴ Jolita Liškevičienė, *Mundus emblematum...*, 79.

⁹⁵ Šita pačia citata remiasi ir lietuvių pamokslininkas Konstantinas Sirvydas „Punktuose sakymų“ bei Petras Skarga sekmadienio ir švenčių pamoksluose (*Kazania na niedziale i święta całego roku*, I leid., 1595), paskirdami po atskirą pamokslą, o tai liudija šios koncepcijos aktualumą.

⁹⁶ Elewthery Zielewicz, *op. cit.*, lap. A³ recto.

⁹⁷ Stanisław Obirek, *Wizja Kościoła i państwa w kazaniach ks. Piotra Skargi SJ*, Kraków: Wydawnictwo WAM, 1994, 110.

⁹⁸ Jolita Liškevičienė, *Mundus emblematum...*, 73.

⁹⁹ Mieczysław Brzozowski, „Teoria kaznodziejstwa“, *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1975, t. 2, cz. 1, p. 397.

¹⁰⁰ Piotr Skarga, *Kazania sejmowe...*, 26.

kų luomas Respublikos kūne yra kaip paslėpta bei vidinė širdis, iš kurios kyla amžinasis gyvenimas; o karaliaus luomas yra kaip galva¹⁰¹. Lenkų tyrinėtojo Januszo Tazbiri teigimu, Skarga, aprašydamas bajoro-riterio idealą, rėmėsi Antonio Possevino veikalu *Il soldato cristiano* („Krikščioniškasis karys“, 1569)¹⁰². Baroko tekstuose, pasak Dariaus Kuolio, „iškeliamas egzistencinis valstybės ir bažnyčios, piliečių patriotizmo ir religingumo ryšys. Nebepasikliaujama dar Venclovui Maišiagališkiui, Strijkovskiui, Rotundui būdingu renesansiniu tikėjimu, kad tauta pajėgi savo galiomis kurti istorinį likimą. Sėkmingai valstybė gali būti tvarkoma tik bendradarbiaujant su Dievu, paklūstant Dievo teisingumui ir valiai“¹⁰³.

Laidotuvių pamoksluose aptariant kilmingųjų gyvenimus pastebima aiški skirtis tarp šių dviejų sričių. Liauksminas, aptardamas Kauno stalininko Dzievaltovskio gyvenimą, išskiria dvi jo puses: *tuba fortunae* (likimo trimitas) – apie sėkmę politinėje veikloje – ir *tuba pietatis* (pamaldumo trimitas) – apie krikščionišką gyvenimą¹⁰⁴. Sarbievijus Sapiegą įvardija kaip dažnai svyruojančios tėvynės ir Dievo bažnyčios ramsčių¹⁰⁵. Valstybės ramsčiai, pamokslininko teigimu, yra dvi kolonos: Bažnyčia ir Dvaras. Bažnyčioje – dangiškoji valdžia, Dvare – žemiškoji. Jokia Respublika be vieno ir kito negali būti¹⁰⁶. Sarbievijus gražiai paaiškina šią sąsają pasiremdamas šv. Pauliumi, teigiančiu, kad svarbiausia ir pagrindinė „krikščioniškos ir žmoniškos politikos“ tiesa yra *Potestas a Deo* (Rom 13,1: „Nes

nėra valdžios, kuri nebūtų iš Dievo, o kurios yra – tos Dievo nustatytos“), valdžia iš Dievo: „Karaliaus skeptras yra tik Dievo skeptro dalelė, tik dalelytė. Remia Dievas politikos pasaulį, jį turi remti ir karalius“¹⁰⁷.

Dažnais atvejais LDK piliečio asmenyje pamaldus tikintysis „nugali“ karį: „Šiandien Vladislovas IV varžysis su anais senaisiais krikščionių karaliais ir didvyriais jau ne karo triumfais, o pamaldumu ir dievobaimingumu“¹⁰⁸. Tuomet pilietiškas tarsi sumenkinamas, tampa neaktualus. Baigdamas pamokslą, Vitunskis Kristupą Chodkevičių iškelia ne kaip politiką, patriotą, bet kaip šeimos žmogų: mirtis išplėšė iš jų gretų geradarį, „ne išdidų poną, bet mielą tėvą, ne viską pastebintį senatorių, bet tikrai mylintį brolių“¹⁰⁹. Tupikas kalbėjimą apie brolius Sapiegas apibendrina Bažnyčios tėvo Eusebijaus citata: „*Christianus sum, hoc mihi nomen, genus, patria, aliud nihil sum*. Esu krikščionis, tai mano vardas, kilmė, tėvynė, daugiau niekas nesu“¹¹⁰.

Iš kitų laidotuvių pamokslų išsiskiria tie, kuriuose, aptariant buvusį tikrai garsų karvedį, apie tai net neužsimenama, dėmesį telkiant tik į pamaldžius darbus ir krikščioniškas dorybes. Geriausias pavyzdys būtų Jano Alando pamokslas, skirtas Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui, sakytas praėjus metams po jo mirties. Tyrinėtojai pamokslą yra pavadinę pasakojimu apie šventojo gyvenimą, buvusio taip pat paprastu žmogumi, lygiu klausytojui¹¹¹. Našlaitėlis kaip

¹⁰¹ *Ibid.*, 114.

¹⁰² Janusz Tazbir, *Piotr Skarga: szermierz kontrreformacji* [Warszawa: PW „Wiedza Powszechna“, 1978], 153.

¹⁰³ Dariusz Kuolys, „Motiejus Kazimieras Sarbievijus...“, 328–329.

¹⁰⁴ Žygimantas Liauksminas, *op. cit.*, lap. A⁴ verso.

¹⁰⁵ Maciej Kazimierz Sarbiewski, *Laska marszałkowska...*, lap. C³ verso.

¹⁰⁶ *Ibid.*, lap. G² recto.

¹⁰⁷ *Ibid.*, lap. B³ recto.

¹⁰⁸ Motiejus Kazimieras Sarbievijus, „Pamokslas, sakytas 1636 Viešpaties metais Vilniuje...“, 138.

¹⁰⁹ Augustyn Wituński, *Gryf Chodkiewiczowski...*, lap. B² recto.

¹¹⁰ Stanisław Tupik, *op. cit.*, lap. C² recto.

¹¹¹ Barbara Batko, Joanna Kula, Aleksandra Wareliś, „Wstęp“, *Jan Aland, Pamiątka Jaśnie Oświeconemu sławnej pamięci Panu Jego Mości Panu Mikołajowi Chryzstofowi Radziwiłłowi czyniona przy egzekwacjach rocznych w Nieświeżu dnia 28 lutego roku 1617*, Bielsko-Biała: Kolegium Nauczycielskie w Bielsku-Białej, 2004, 26.

tikras Jeruzalės kryžiaus riteris puošė ir stipri-
no tėvynę bei Katalikų bažnyčią pamaldumu¹¹².
Jolitos Liškevičienės teigimu, „šis didikas buvo
ne tik ‘idealus’ potridentinis krikščionis ‘valdo-
vas’, – savo kultūrine orientacija ir darbais jis
daug prisidėjo prie *Miles Christianus et pereg-
rinus* įvaizdžio formavimo LDK“¹¹³.

Dažniausiai pamokslininkų vaizduojamas
tobulas, prilygstantis šventiesiems, aistringas pa-
maldumas. Jie pasitelkia vienodus pamaldumą
įprasminančius vaizdinius: asketinių gyvenimo
būdą, dažną lankymąsi bažnyčioje, ilgas maldas,
pamaldumą skatinančių knygų skaitymą. Kartu
asmens pamaldumas pamoksluose reiškiamas
kūniškais ženklais – kūno marinimu, plakimu,
kankinimu, ilgu klūpojimu. Pamokslininkas
Čarlinskis atskleidžia ypatingą Jono Karolio
Chodkevičiaus pamaldumą, būdingą ir kitiems
garsiems karvedžiams:

nė vienos dienos nepraleido neišklausęs šv. Mi-
šių, visada prieš mūšį arba kitą įvykį parpuolęs
kryžiumi ilgai Viešpačiui Dievui meldėsi ir dėl
to jokiose atakose nepatyrė žalos, kiekvieną šeš-
tadienį, nors ir trukdomas didelių darbų bei
patarnavimų Respublikai, atlikdavo išpažintį ir
priimdavo Švenčiausiąjį Sakramentą, visada prie
savęs laikė vienuolį kunigą, kurį labai gerbė, vis-
ko, reikalingo išganymui, klausė ir jo rankose su
dideliu pamaldumu sielą atidavė Viešpačiui Die-
vui. Darė viską, kas priklauso pamaldžiam vyrui.
Apie šio kilnaus vyro susilaikymą nuo nuodė-
mių nieko nekalbėsiu, nes kas gali žinoti savo
žmogiškas ydas?¹¹⁴ Tiesa, nuo uždraustų ma-
lonumų susiturdavo, tad santuokoje apie jo-
kį jo nusižengimą, o paskui ir našlystėje apie

jokį ištvirkavimą nebuvo girdėti. Prisimenate taip
pat, nors ponas buvo rūstus, tarsi nemylėjo,
bet paneigė tai paskutiniu savo gyvenimo mo-
mentu, nuodėmklausio prašydamas, kad jo var-
du atsiprašytų visų [žmonių] ir didžiausių prie-
šų. Ir kaip šis mūsų dievobaimingas ponas, tų
dorybių tarsi ant sparnų nuneštas iki dangaus,
neišsilaikys?¹¹⁵

Vienuolišką vaivados Stepono Grudzinskio
pamaldumą akcentuoja ir Mokrskis. Mėgsta-
miausias velionio užsiėmimas buvo klausytis
šv. Mišių, kiekvieną dieną melstis Dievui: „kiek-
vieną dieną turėjo nustatyta laiką, skirtą tik Die-
vui, kai arba mąstydamas apie Dievą, arba Jam
melsdavosi, [...] pamaldžiai kalbėdamasis su Die-
vu, neleisdamas namiškiams jo trukdyti kokio-
mis nors, kad ir geriausiomis, pramogomis“¹¹⁶.
Jis nevengė ilgai klūpoti ant grynos žemės ir gu-
lėti kryžiumi, žinodamas, kad dvasia kūnui tei-
kia jėgų. Dažnai su tarnu važiuodavo į nuošalią
vietą ir parpuolęs ant kelių ilgai klūpodavo, iš-
liedavo Dievui širdį, o „paskui nusivilkęs dra-
bužius savo kūną žiauriai mušė rimbu, norėda-
mas savęs plakimu, mušimu sekti nuplaktą Kris-
tų ir išpirkti jo laukiančias skaistyklų kančias
bei savo kūną sutramdyti maloniai Dievo tar-
nystei“¹¹⁷. Taip pat skaitė religines knygas, pats
prisipažino, kad Bibliją perskaitė penkis kartus
nuo „a“ iki „z“, o tai ne kiekvienas vienuolis
sugebėtų¹¹⁸.

Ypač pamaldūs vaizduojami valdovai ir ka-
raliai. Skargos aprašyti kilmingieji (Lenkijos ka-
ralienė Ona Jogailaitė, šv. Kazimieras) yra aist-
ringai besimeldžiantys. Šv. Kazimieras „dieną
naktį praktikavo dažną ir gilią malda, jai dau-

¹¹² Ignacy Mamonicz, „Jaśnie Oświeconemu Panu
Jegomości Panu Zygmontowi Karolowi Radziwiłłowi,
książeciu na Ołyce i Nieświeżu; hrabi na Szydłowcu i
Miru, kawalerowi Maltańskiemu, etc.“, *Jan Aland, op.
cit.*, 32–33.

¹¹³ Jolita Liškevičienė, *Mundus emblematum...*, 89.

¹¹⁴ Pamokslininkas pasiremia Dovydo psalme – *Ps*
18,13: „Kas tačiau pastebės visas klaidas?“

¹¹⁵ Bonawentura Czarliński, *op. cit.*, lap. C³ verso–
C⁴ recto.

¹¹⁶ Andrzej Hączel Mokrski, *Trzy wieże...*, 1640,
lap. K recto ir verso.

¹¹⁷ *Ibid.*, lap. K verso.

¹¹⁸ *Ibid.*, lap. K² recto.

giau laiko skirdamas negu kokioms pramogoms [...]. Dažniau jį būdavo galima rasti bažnyčioje negu rūmuose ir pamatyti mintimis maldon nugrimzdusį, tarsi savyje nesusigaudantį. Naktimis pašokdavo ir bėgdavo į bažnyčią, o radęs duris užrakintas, prie jų Dievui nusižemindavo; todėl sargyba dažnai jį rasdavo naktį veidu žemėn gulintį prie bažnyčios durų¹¹⁹ (Skargos aprašomas šv. Kazimiero pamaldumas iš dalies sutampa su Sarbievijaus šv. Kazimiero apibūdinimu: šv. Kazimieras krisdavo ant žemės ir daug valandų Dievo akivaizdoje gulėdavo nusižeminęs ir ašarodamas, klūpodavo prie bažnyčios durų nulenkęs veidą į dulkes ir t. t.¹²⁰); karalienė Ona „paprastai meldavosi bažnyčioje kasdien aštuonias valandas iš ryto ir per mišparus. [...] O per pasninkus ištverdavo net 40 valandų melddamasi dieną ir naktį ir mažai teišeidama kitas dvi naktis“¹²¹.

Pamaldumą laidotuvių pamoksluose išreiškia gausūs nusižeminimo, savo garbės sumenkimo pavyzdžiai. Tupikas taip aprašo Pauliaus Jono Sapiegos nuolankumą: „Viską atidavė jam [Dievui], o pats nieko iš karinės fortūnos neprišiskyrė“; po mūšių jis puolė ant žemės ir kartu su Dovydu sakė: „*Non nobis Domine, non nobis, sed Nomini tuo da gloriam*, ne mums, Viešpatie, ne mums, bet savo vardui duok garbę (*Ps* 113B (115),1)¹²². Nors Sapiegoms priskiriamos ypatingos herojiškos dorybės – *virtutes heroicae*, turimos omeny iš Dievo gautos dorybės, leidžiančios „žmogui būti šalia Dievo ir gauti Jo malonę bei pakilti prie dangiškosios Dievo būstinės“¹²³. Matas Bembas (*Matteusz Bembus*, 1567–1645) atskleidžia paradoksalią „Kristaus

kario“ laikyseną: „Andrius Bobola dažnai *vinci malebat quam vincere*, labiau norėjo būti nugalėtas negu nugalėti. Net buvo ir taip, kad *suae oblitus potentiae infirmiorum voluntati obsequabatur*, nusileisdavo žemesniųjų valiai pamiršęs savo aukštas pareigas“¹²⁴. Krikščioniškojo kario nuolankybę ikonografijoje išreiškė XVII a. pradžioje susiformavęs klūpančiojo atvaizdas, suvokiamas kaip nuolankumo Dievui ženklas, išreiškiantis tikrą religinį jausmą ir absoliutų pasitikėjimą Aukščiausiuoju¹²⁵. Pamoksluose tai atitinka į maldą nugrimzdusio žmogaus vaizdinys (visada besimeldžiantis prieš mūšį, bažnyčioje, ruošdamasis mirčiai, skaitantis religines knygas ir pan.).

Su pamaldumu taip pat siejami įvairūs kūno marinimai, plakimaisi. Laidotuvių pamoksluose ypač gausu kūno kankinimų, liudijančių karštą, tikrą tikėjimą, katalikiškąjį pamaldumą. Kūnui taikomos kančios ir marinimai prilygsta šventųjų patirtoms kančioms: „Radvila Našlaitėlis, būdamas sveikesnis, kiekvieną penktadienį plakėsi rimbū ir mušė akmeniu pirštą imdamas pavyzdį iš šv. Jeronimo“¹²⁶. Bembo pamoksle plakimasis minimas kaip blogio išvairymas: Andrius Bobola dažnai melddamasis kalbėjosi su Dievu, krisdavo kryžiumi ant žemės, dukart per dieną, ryte ir vakare, mąstydavo (dažnai apie Išganytojo kančią) nieko neįsileidamas į kambarį. Prieš maldas dažnai plakdavosi, kad taip išpirktų ne tiek savo blogį, kiek netobulumą šiame pasaulyje. Kiekvieną šeštadienį

¹¹⁹ Petras Skarga, „Šv. Kazimiero, Lenkijos karalčiaus, gyvenimas...“, 181.

¹²⁰ Motiejus Kazimieras Sarbievijus, „Pamokslas, sakytas 1636 Viešpaties metais Vilniuje...“, 136.

¹²¹ Piotr Skarga, „Kazanie na pogrzebie Krolowej Polskiej Anny...“, 255.

¹²² Stanisław Tupik, *op. cit.*, lap. D³ verso.

¹²³ *Ibid.*, lap. D⁴ recto.

¹²⁴ *Matteusz Bembus, Wizerunk szlachcica prawdziwego w kazaniu na pogrzebie Wielmożnego Pana Jego Mści Andrzeia Bobole z wielkich y małych Piańkow... wystawiony / przez wielebnego Xa. Matheusza Bembusa, doctora theologa Societatis Iesu, teraz odnowiony za zleceniem y nakładem Jaśnie Wielebnego Jego Mcci X. Eustachego Wollowicza biskupa Wileńskiego, w Wilnie: nakładem... x. Eustachego Wollowicza, 1629, lap. C verso–C² recto.*

¹²⁵ Jolita Liškevičienė, *Mundus emblematum...*, 112.

¹²⁶ Jan Aland, *op. cit.*, 48.

atlikdavo išpažintį ir priimdavo Komuniją, įdėmiai klausė Dievo žodžio¹²⁷. Skarga, kurdamas šv. Kazimiero paveikslą, akcentuoja kūno kančias: šis šventasis „tramdė ir marino savo kūną stora ašutine, pasninkais ir karališkų valgių atsisakymu, nemiegojimu, dažna ir ilga malda, idant tas asilas protui ir pamaldumui paklustų“¹²⁸. Kūno marinimas, tramdymas įsitvirtino Baroko epochoje kaip privaloma elgesio norma, kaip įkūnytas tikėjimas Dievą, nes „šis griežtumas savo kūnui nėra tironija, bet krikščioniškas pamaldumas ir tvirtumas“¹²⁹. Kartu plikimosi paprotys yra siejamas su kaltės, savęs niekinimo, nusizeminimo jausmu.

Pamokslų piliečio asmenyje puikiai dera ir narsus karys, ir pamaldus tikintysis. Jis ne laisvės, o priedermės žmogus, įsipareigojęs Dievui danguje ir tautai valstybėje, žemėje¹³⁰. Nors laidotuvių pamoksluose keliama valstybės reikšmė, pabrėžiamas kiekvieno kilmingo asmens (didiko, bajoro) neišvengiamas dalyvavimas politiniame gyvenime, ir nors pamokslininkų kurtas piliečio idealas veikė klausytojų jausmus, protą, renesansiniai teisingumo, laisvės, tėvynės meilės vaizdiniai pamažu tapo, pasak Kuolio, „mirusiomis metaforomis“¹³¹. Baroko epocho-

je egzistavo „retorinis“ pilietiškumas. Socialinėje tikrovėje bajorai labiau rūpinosi savo negu valstybės gerove, įstatymai buvo kurti bajorijos naudai ir jos interesams (vis dėlto pasitaikydavo išimčių, apie tai galima spręsti iš laidotuvių pamoksluose pateiktų patriotinių pavyzdžių apie žymiausius to meto karvedžius).

Išvados

Baroko laidotuvių pamokslai pateikia savo klausytojui ar skaitytojui tam tikrus elgesio modelius, sugraduoja vertybes. Kilmingasis katalikas neturi pasirinkimo laisvės – tapatybė jam įduodama tik įžengus į „pasaulio prieškambarį“, o ją lemia priklausymas tam tikram luomui. Laidotuvių pamokslų herojus „veikia“ pagal kilmingųjų luomui nurodytas taisykles, neperžengdamas ribų ir neabejodamas savo tapatybe: stengdamasis būti narsiu kariu-riteriu, kovojančiu dėl laisvės, teisingumo ir tėvynės. Nors aukšta kilmė buvo suvokiama kaip palankios lemties ženklas, net nemirtingumo galimybė, prieš klausytojo ar skaitytojo akis iškyla Dievo pasaulio likimu susirūpinęs pamaldus pilietis. Laidotuvių pamokslų herojai yra kaip sektinų asmenų „sąrašai“ kitiems, į kuriuos reikia lygiuotis, nes jie visi sekė *Miles Christianus* vaizdiniu, Kristaus kario modeliu, populiariu visos Baroko kultūros. Idealaus pamaldaus piliečio paveikslas turėjo sužadinti Baroko visuomenėje benyktantį sąmoningą pilietiškumą, tikrą tėvynės meilės jausmą.

¹²⁷ Matteusz Bembus, *op. cit.*, lap. D³ recto ir verso.

¹²⁸ Petras Skarga, „Šv. Kazimiero, Lenkijos karalaičio, gyvenimas...“, 183.

¹²⁹ Elewthery Zielewicz, *op. cit.*, lap. E² recto.

¹³⁰ Darius Kuolys, „Motiejus Kazimieras Sarbievijus...“, 176.

¹³¹ Darius Kuolys, „Visuomenės raidos projekcijos...“, 23.

**PIOUS CITIZEN IN GRAND DUCHY
OF LITHUANIA BAROQUE FUNERAL SERMONS**

Viktorija Vaitkevičiūtė

S u m m a r y

Reflecting on the Baroque funeral sermons and using the topic of intrinsically precious origin, images of good citizen and warrior of the Christ, the article discloses the contemporary concept of the identity of the citizen of the Grand Duchy of Lithuania. These texts create an image of an ideal noble person, which has no freedom of choice, as by inheriting the nobleness the identity is given for granted. The noble

person has to be a brave warrior-knight, fighting for freedom, justice, the homeland and the catholic faith. The character of the funeral sermons perfectly combines a brave warrior and a pious believer. The image of a pious citizen had to affect the feelings of contemporary listeners and readers, to awake the public spirit and to focus on certain ethical norms.

Gauta 2006 04 19

Priimta publikuoti 2006 07 17

Autorės adresas

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka

Retų knygų ir rankraščių skyrius

Gedimino pr. 51

LT-01504 Vilnius

El. paštas: vivait@omni.lt